

Algemene gegevens interview

Titel	Erfgoed van de Oorlog, Bystander Memories, interview met geïnterviewde RG-50.570.0015
Geïnterviewde	Jan Otten(JO), 13 juli 1921
Interviewer	Martijn van Haalen(IV), Interakt. Televisie en Multimedia.
Plaats	Amsterdam
Tijd	00:00:00 - 01:08:37 (file 1) 00:00:00 - 00:34:00 (file 2)
Trefwoorden	Drenthe, werkkamp, Kremboong, ooggetuige, omstander, Duitse militair, arbeidsinzet, bakker, leeghalen van Joodse huizen, Joodse dwangarbeiders workcamp, eyewitness, bystander, German soldier, baker, plunder of Jewish houses, Jewish forced laborers
Samenvatting	<p>De geïnterviewde, geboren op 13 juli 1921, groeide op in Achterom, vlakbij Hoogeveen. Hij bracht als bakkersknecht broden naar werkkamp Kremboong. Hij sprak in de kantine van het kamp geregeld met Joden en regelde brood voor hen. Hij is getuige geweest van de mishandeling van een Jood. Hij herinnert zich verder een gesprek met een Duitse soldaat over de Joden. Om aan de arbeidsinzet in Duitsland te ontkomen liet hij zich met een maagzweer afkeuren door een Duitse dokter.</p> <p>The interviewee, born on 13 July, 1921, grew up in Achterom, near Hoogeveen. As a baker's assistant, he brought bread to Kremboong work camp. In the camp's canteen he regularly talked to Jews and organised bread for them. He was witness to the abuse of a Jew. He also remembers a conversation with a German soldier about the Jews. He had himself declared unfit by a German doctor to avoid being sent to Germany to work.</p>
Transcriptie gemaakt door	Vrije Universiteit, M.Vlasblom, C.Jelsma
Eigenaar van het bestand	Vrije Universiteit, United States Holocaust Memorial Museum

Transcriptie

00:00:00

00:49:06

[image 01:00:35.19]

IV ...Hoe u heet en waar en wanneer u bent geboren?

JO Ik heet Jan Otten, ik ben geboren 13-07-1921, ik ben momenteel 83 jaar.

IV 1921.

JO 1921.

IV Waar bent u geboren?

JO Ik ben geboren in de gemeente Beilen, maar ik sta ingeschreven in Hoogetveen en dat is gebeurd.. mijn vader die woonde in Hoogetveen, mijn moeder die kwam uit de gemeente Beilen en het (lintestoomkanaal...?).. Mijn vader die heeft zich.. mij aangegeven in Hoogetveen, vandaar dat ik ingeschreven sta in de gemeente Hoogetveen..

IV En dat is de provincie? Welke provincie zijn we dan?

JO Drenthe.

00:01:47

[image 01:01:31.13]

IV Drenthe ligt in welke hoek van Nederland?

JO Gemiddeld oost-zuidoost en noord.

IV Is het een bebouwde streek of is het een streek met landbouw?

JO Het is een streek met landbouw, maar er is nou meer.. fabrieken zijn er meer gebouwd, er is meer industrie gekomen. Hoogetveen heeft zich daar danig in geroerd.. Hoogetveen heeft wel een goede industrie..

IV Was het een... Hoe zag Drenthe eruit in de tijd van uw jeugd?

JO Arm. Het waren rond Hoogetveen en ook vooral in Drenthe waren kleine boertjes die beheerden 2 tot 3 koeien, had u een wat grotere boer die had 6-8 koeien.

00:02:42

[image 01:02:25.11]

JO De melk werd grotendeels per boot afgevoerd naar Hoogetveen naar de melkfabriek

IV Dus het was niet de rijkste hoek van Nederland?

JO Nee het was arm. Het was een arm gebied, de mensen, de kleine boertjes waar (..?) allemaal bij.. In de fabrieken in Hoogetveen en omgeving.

IV Waren de mensen in de streek gelovig?

JO Ja ja. zowel het platteland als Hoogetveen, Hoogetveen was uiterst rechts.. Voor de oorlog gingen de mensen niet op de fiets naar de kerk, die gingen allemaal lopen.. die gingen van Noorseschut naar Hoogetveen naar de kerk twee keer 's zondags, dat was heel gewoon..

IV Dus ze waren zeer gelovig?

JO Ja. Hoogetveen is zeer kerkelijk.

IV En bij u thuis?

JO Matig. Bij mij thuis waren we matig kerk..

00:03:44

[image 01:03:23.15]

- JO eeh. ik ging wel eens naar de kerk en ik heb ook wel bij de jongerenvereniging gezeten, ik heb in kanaven(?)vereniging gezeten, ik ben naar de christelijke school geweest, naar de school op het Noord. Dat was het hoofd was de heer Renema. Zeer bekend in Hoogeveen, want die heeft gezorgd dat hier het monument kwam voor de Joden in Hoogeveen.. hij met zijn vrouw.. die hebben zorg gedragen dat hier een monument gekomen is voor de Joden die afgevoerd zijn naar Duitsland.
- IV Is de streek katholiek, protestant?
- JO Beiden. Je hebt katholiek, je hebt gereformeerd, je hebt christelijk-gereformeerd, alle godsdiensten zijn hier aanwezig.
- IV En wie zijn in de meerderheid?
- JO eeh, dat zijn meer de gereformeerden, christelijk-gereformeerden en hervormden..
- IV U groeide dus op in welk dorp?
- JO Achterom.. ik ben opgegroeid buiten Hoogeveen, Achterom daar hebben mijn ouders gewoond..

00:04:48

[image 01:04:25.14]

- IV Was het een groot dorp?
- JO Achterom was een streek.
- IV Oh
- JO Daar liep vroeger.. het is nou de industrieweg en vroeger was het water.. Alles werd per boot aangevoerd en afgevoerd.
- IV Door? meren of?
- JO Door de mensen zelf
- IV Ja maar door kanalen?
- JO Ja door Achterom, dat was een vaart, dat was een vaartje, ja.
- IV Woonden er Joden in de streek?
- JO In Hoogeveen woonden veel Joden
- IV Hoe kwam dat?
- JO Hoogeveen was voor de Joden openlijk. Ja, ze konden hier zich rustig vestigen. En de Joodse gemeenschap stonden hier ook wel hoog aangeschreven in Hoogeveen, ze zaten in de gemeenteraad, ze zaten in de verenigingen, het verenigingsleven was goed in Hoogeveen en de Joden waren daar allemaal goed in vertegenwoordigd.

00 :05:52

[image 01:05:27.02]

- IV En.. kwam u uit een klein gezin of uit een groot gezin?
- JO eeh.. ik had 2 broers en 1 zusje.. Nee ik had nog 2 broers onder mij en ik was de oudste. De jongens schelen met elkaar allemaal 6 jaar.
- IV U zat op een christelijke school zei u?
- JO Ja school met de bijbel van meester Renema op 't Noord..
- IV Daar zaten geen Joodse kinderen?
- JO Nee.
- IV Waar zaten die op school?
- JO Die zaten in Hoogeveen op de scholen, ja. Hoogeveen.. de Joden die zaten meer op de openbare scholen, overal in Hoogeveen had u ook openbare scholen, in de Kerkstraat enzo en daar gingen de Joodse kinderen naartoe..

00:06:54

[image 01:06:25.24]

- IV Het feit dat er zoveel verschillende gezindten waren he, gereformeerden, katholieken, Joden.. Ging dat allemaal goed met elkaar om in de dertiger jaren?
- JO Ja. Als er strubbelingen waren dan waren dat de hervormden en de gereformeerden en de christelijk-gereformeerden. Daar waren nog wel eens strubbelingen.. Want je had hier ook een remonstrantse kerk, die staat er nog aan de Kerkstraat, daar gingen de meer gesitueerde burgers naartoe, dat waren bijvoorbeeld mensen die op het gemeentehuis werkten, ambtenaren zeg maar, die gingen daar naartoe.
- IV En als er strubbelingen waren, waren die tussen de christelijke onderling.
- JO Ja. onderling.
- IV Had u Joodse gezinnen in de buurt wonen?
- JO Ja die woonden.. Bij ons op achterom niet, achterom dat was meer een gemengde gemeenschap..

00:07:57

[image 01:07:27.08]

- JO .. daar woonden gereformeerden, christelijk-gereformeerden, hervormden en mensen die niet naar de kerk gingen.. Dat ging wel samen. Er was echt een 'analderskap' (...?) zoals men dat zegt in Drenthe.. ja.
- IV Ja. een buurtschap?
- JO Ja
- IV in de dertiger jaren is Nederland ook onder de economische crisis..
- JO Ja
- IV Had dat gevolgen voor de streek ook?
- JO Ja.
- IV U bent dan in uw tienerjaren..
- JO Ja
- IV Heeft u daar iets van gezien?
- JO Ja ook meegemaakt. Armoede troef..
- IV Hoe?
- JO Er waren veel mensen die hadden geen boter op brood, die smeerden daar vet op of ze dompelden het in de olie, dat werd gebakken in de olie..

00:09:00

[image 01:08:27.06]

- JO Ja en dat werd op tafel gezet. Er werd 2 keer daags aardappels gegeten bij die mensen. Er was geen geld voor. Een dubbeltje werd twee keer omgekeerd voordat ze het uitgaven, ondanks dat de kleding en alles goedkoop was..
- IV Is de veranderingen die in Europa gebeurden in die dertiger jaren gebeurde er nogal wat overal.. kwam dat binnen in de gemeenschap?
- JO Ja
- IV Herinnert u zich nog.. als kind.. iets van?
- JO Ja dat voelde je aan..
- IV Dat voelde je aan
- JO Ja enorm.
- IV Legt u eens uit
- JO Alles was armoedig, ja.

00:10:00

[image 01:09:24.21]

- JO Als kind zijnde werd je daarin meegetrokken. Ieder dubbeltje dat er uitgegeven moest worden, werd eerst weer een keer omgekeerd. Ik weet nog best; het zwemmen dat moest je zelf leren, maar je had geen kwartje om een zwempakje te kopen.. ja. Terwijl een zwempakje maar een kwartje kostte.
- IV Ja
- JO Dat was er niet..
- IV Dus men was arm?
- JO Ja ja. Het gros van de bevolking was arm, vandaar ook dat de kleine boertjes een gemengd bedrijf hadden. Die hadden koeien, die hadden kippen en daar wat bijwerken enzo en daar leefden ze van..
- IV Waren de Joodse mensen in het dorp ook boeren?

00:11:03

[image 01:10:25.01]

- JO Nee, die zaten allemaal in de handel. Grotendeels van de Joden zat in de handel.. Veehandelen, manufacturenhandel, slagers, winkeliers.. ja de Joodse gemeenschap was goed vertegenwoordigd en die konden zich ook goed bedruipen, want een Jood.. die zag in ieder stukkie ijzer zag hij winst. En dat was ook zo.. Je had hier toentertijd de pullendagen, die vierten ze nog in Hoogeveen, die pullendagen dat betekende dat de boeren die de melk afleverden aan de fabriek die konden dan hun melkgeld donderdags ophalen.. Dat is wel leuk, want als dat het geval was die donderdag dan stonden de Joden allemaal in de deuren van de winkel

00:12:01

[image 01:11:21.08]

- JO .. of die vrouwen met melkgeld hadden gebeurd dan gingen ze ook inkopen doen.. En de koffie en koek stond klaar, ja. Als je bij de Joden binnenkwam dan koffie en koek stonden meteen klaar, om maar wat te verkopen.. Ja het waren handelslui. Ja. En ze zaten overal in, gemeenteraad, scholen, overal waren die vertegenwoordigd..
- IV Keken de boer daar wel eens zo naar van.. Merkte u daar iets van?
- JO Nee, nee. De Joodse gemeenschap was in Hoogeveen goed ingeburgerd, ja. Een Jood werd hier ook niet met de nek aangekeken.. Dat was heel gek hier in Hoogeveen, maar dat was niet zo. Je had hier in Hoogeveen Wijenberg en Fietje en die waren zondagsavonds open..

00:12:59

[image 01:12:16.22]

- JO Dan kon men 's zondagsavonds al die jongelui.. die kochten daar pinda's.. want Wijenberg die had pinda's 3 in een dop en die kon je nergens kopen, maar alleen bij die Jood.. En dan hadden ze gebak en rumbonen en dat werd daar dan door de jongeren gekocht.. Maar toen de Duitsers hier waren, die kochten daar 's zondags ook wat, bij de Joden, ja.
- IV Die wilden ook wel wat pinda's?
- JO Ja ook wel..
- IV De oorlog komt langzaam dichterbij in de dertiger jaren he..
- JO Ja
- IV Als u thuis was, werd daar over gesproken thuis?
- JO Ja enorm
- IV Wie sprak daarover en wat herinnert u zich daarvan?
- JO Er werd over gesproken in gezin, maar ook buiten gezin.

00:14:00

[image 01:13:15.00]

IV Ik heb het over de dertiger jaren he, voor de oorlog

JO Ja, voor de oorlog, toen werd er al over gesproken

IV Wat zei men?

JO Men was toch in de veronderstelling dat de Duitser niet te vertrouwen was, dat er wat broeide in de lucht.. Wij hadden toentertijd een radiocentrale die werd vanuit hier, Willemskade, werd die verzorgd en dat was radio via de lijn, ja.. En als men samen naar de radio luisterde dan konden wij horen wat er aan politiek in Duitsland bedreven werd. Wat Hitler van plan was. ja.

IV Wat was hij van plan?

JO Oorlog. Dat was bekend bij de mensen. Men vreesde iets..

IV Maar Nederland had 150 jaar lang geen oorlog gehad, dus waarom zouden we ons zenuwachtig maken?

00:14:59

[image 01:14:11.16]

JO Die mensen op het platteland die vertrouwden de Duitsers toch niet.. Dat komt misschien ook.. veel mensen uit deze omgeving die werkten in Duitsland of die hadden gewerkt vroeger in Duitsland..

IV Want hoever is Duitsland hier vandaan?

JO Nou dat is maar een paar kilometer, bij Coevorden over de grens zit je in Duitsland.. Ja bij Nieuwe Schans zit je in Duitsland, dat is maar even, je kunt het op de fiets doen..

IV Dus?

JO Niet goed

IV De mensen vertrouwden het niet..

JO Ze wisten wat er in Duitsland gebeurde..

IV Hoe kan dat?

JO Nou er werden autowegen aangelegd, snelwegen.. Als je nou de grensstreken neemt, Coevorden tot Nieuwe Schans en van Nieuwe Schans naar Enschede toe...

15:58.03

[image 01:15:08.08]

JO ... daar werkten de wereld Nederlanders in Duitsland, voor de oorlog, net in de jaren 39.. Waarom werkten die mensen in Duitsland? Daar konden ze meer verdienen als hier, want de Duitse oorlogsindustrie die draaide op volle toeren, daar hebben de Nederlanders aan meegewerkt..

IV Maar het feit dat daar wat meer te verdienen viel of dat er een snelweg werd aangelegd wil nog niet zeggen dat er oorlog komt.. Hoe wisten de mensen dat er oorlog zou komen?

JO Omdat die mensen die daar werkten in die fabrieken, die maakten oorlogstuig.. ja. Dat was.. dat zagen ze dagelijks, die werkten aan mitrailleurs maken en kanonnen maken en zo.. Die werkten in de gietijzerindustrie bij de Krupp fabrieken in Essen.

IV Net over de grens?

JO Ja.. Dat waren grensgangers..

IV Wat zagen ze nog meer in Duitsland?

00:17:00

[image 01:16:07.21]

- JO Dat Duitsland zich helemaal.. dat Hitler zich helemaal voorbereidde op oorlog
IV Wat zagen ze daarvan?
JO Nou, dat ze die oorlogsindustrie opvoerden....dat deden ze niet voor niks..
IV Hoorden ze ook dingen?
JO Ja natuurlijk.. Ze werkten met de Duitsers, want toen de Duitsers die in de fabrieken werkten die waren toen nog niet onder de krijgsmacht gezet, dat gebeurde later..
IV En bij u in het dorp of bij u thuis, werd daarover gesproken?
JO Ja.
IV Wat zei men?
JO .. We wisten meteen dat de Joden vergast werden, gek hè? Dat wisten we meteen, toen waren de Duitsers hier nog niet binnengevallen.
IV Hoe wisten jullie dan, dan...?

00:17:58

[image 01:17:04.08]

- JO Er was een jongen, een jongeman die werkte als timmerman in Westerbork aan het kamp.. die heeft het hele kamp mogen bouwen van A tot Z..
IV Wanneer was dat?
JO Nou dat was net voor de oorlog..
IV Waarom werd dat kamp gebouwd?
JO Dat kamp is gemaakt voor de Duitse vluchtelingen, de Duitse Joden die moesten vluchten uit Duitsland.. Daar is kamp Westerbork voor gebouwd. Toen de eerste Duitsers kwamen, de vluchtelingen, die Joden, die wisten van de *Kristallnacht*, maar die wisten ook van de concentratiekampen..
IV Die wisten dat (...?)
JO Dat werden die mensen die daar werkten, die timmerman bij ons uit de buurt, die wist dat, dat werd verteld. Vandaar dat wij wisten dat er concentratiekampen in Duitsland waren en dat die mensen daar vergast werden...

00:19:00

[image 01:18:03.12]

- IV En toen zei die timmerman dat dat ging gebeuren?
JO Ja die Duitsers vertelden dat aan die mensen die daar werkten
IV Dat er concentratiekampen waren
JO Ja in Duitsland en dat de mensen daar vergast werden, dat wisten die Duitsers. Die Duitse Joden..
IV En hij vertelde dat op het dorp, die timmerman?
JO Ja, vandaar dat wij wisten wat er in Duitsland gebeurde.
IV Wat zeiden de mensen bij u thuis ervan?
JO Niks. Daar werd wel over gepraat, maar je kon er niks aan doen, je kon er niet op reageren naar de Duitsers, want die waren er niet
IV De Duitsers waren er nog niet
JO Nee
IV Dan begint ook voor Nederland de oorlog. Kwam die voor het dorp en de streek onverwacht?
JOJa. ja

00:19:58

[image 01:18:59.09]

- JO ..onverwachts.. Niemand had erop gerekend dat het gebeuren ging, omdat Nederland altijd neutraal was gebleven... Ja?
- IV En hoe zag het eruit uiteindelijk die..?
- JO inval?
- IV ja
- JO Het was 's morgens 6 uur, half 7.. ik was nog thuis, bij ons thuis hadden we 8 koeien, en ik zat te melken in het land 's morgens, want dat ging heel gemakkelijk dat melken en in een keer allemaal vliegtuigen, grote vliegtuigen 6-12 bij elkaar en mijn oude heer (...?) die was altijd goed ontwikkeld op dat gebied die zei 'De Duitsers zijn binnengevallen'...

00:20:58

[image 01:19:56.22]

- JO En ik ben onder de koe weg gestapt, ik heb de radio aangezet en toen werd er gezegd dat de Duitsers Nederland binnengevallen waren en die vliegtuigen die vlogen achter elkaar naar het westen..
- IV In de richting van?
- JO Van de kust. Wij wisten niet wat er gebeurden, maar toen we de radio aanzetten toen wisten we al; overal landden parachutisten, overal waren gevechten uitgebroken.. Nederland zat in oorlog
- IV Zag u iets van de gevechten verder, de komende dagen?
- JO Nee. Toen de Duitsers binnentrokken, dat heb ik helemaal meegemaakt, want Nederland had een spionagenet, ze wisten alles en hoe kwam dat nou?

00:21:55

[image 01:20:51.14]

- JO Ze hadden in Nederland hadden ze spionnen lopen.. Hier aan de Willemskade daar woonde een Duitser, dat was Schmelter, die was baas op de aluminiumfabriek hier in Hoogeveen, er was een fotograaf die heette Willy Ballon... die ging alle dagen foto's maken bij ieder huis.. ieder huis zette hij het gezin op de foto. Die foto kostte (..?) ik heb daar ook nog van.. Als ze 's avonds daar weer thuis waren, dan deed hij meer aan het fotograferen van mensen, want vandaag zette hij ons op een foto en morgen kwam hij met die foto, dan was hij klaar, die kostte een gulden toen per stuk..
- IV Dat is heel wat
- JO Ja. Maar toen hij toen die foto gebracht had toen net over het volgende weiland bij de wijk toen zette hij het fototoestel neer, want hij droeg de foto die had hij op standaard, die zette hij neer en toen maakte hij een foto..

00:22:59

[image 01:21:52.24]

- JO Toen een dag later toen liep hij daar weer langs en toen mijn vader die lag voor bij het water en die vroeg 'Wat heb je hier voor een foto gemaakt?' aan die Ballon, die Duitser. Maar hij antwoordde; hij had geen foto gemaakt... Toen de Duitsers binnentraden, die kwamen via de Hoogeveense vaart, via het jaagpad, want het was allemaal cavalerie, kwamen ze binnen...
- IV Langs het kanaal?
- JO Langs het kanaal. Ik werkte toen bij de kruidenier op het noordse schut, bij Arkema.. En ik hoefde die dag niet te werken, want dat vertrouwde Arkema niet, die zei 'Jan je gaat vandaag niet de weg op, want dat is te gevaarlijk.. vandaag maar bakken bij en

blijft hier maar..'. Nou dat was goed, het was 's middags 3 uur, in een keer allemaal Duitsers bij de winkel.. Allemaal cavalerie...

00:24:05

[image 01:22:56.15]

JO ..met paarden.. Paarden werden afgeladen, ze werden gewassen.. die Duitse soldaten die gingen ze uitkleden, gingen zich wassen, gingen zich scheren, maar die wisten ook dat daar een paardenstal was, want er was achter bij Arkema een paardenstal.. Daar sliepen de scheepsjagers met de paarden en die was groot. Zo de deur en ze zeiden 'Ja hier kunnen we de paarden stallen'...

IV Dat wisten ze al.. ?

JO Toen waren er officieren bij, die legden de stadskarten daar op hun kist.. En die stadskart die waren aangestipt met rode punten, dat heb ik gezien, daar heb ik bij gestaan.. En dat waren de belangrijke punten waar ze waren en wat er was.. En dat heeft die Willy Ballon heeft dat klaargemaakt hier in Hoogeveen, die heeft die stadskarten hier getekend..

00:25:06

[image 01:23:54.18]

JO Ja, zo is het eigenlijk gegaan..

IV Hoe weet u dat, dat hij ze gegeven heeft?

JO Omdat die wegen en alles erop stond.. En omdat hij daar bij ons die foto gemaakt heeft.. Waarom maakt hij daar die foto van die weg naar het Achterom toe? Want toen die Duitsers daar bij ons langstrokken, die wisten precies waar ze langs moesten.. Ja.. wat veilig was.. dat was goed bekeken..

IV Dus die Ballon had de weg gewezen?

JO Ja die had snel een kaart gemaakt.. Want die heeft heel Drenthe doorgereisd.

IV U werkte bij de kruidenier hè toen? Wat deed u bij die kruidenier?

JO Dat was vroeger anders als nou..

00:26:01

[image 01:24:47.18]

JO Je haalde vroeger de boodschappenboekjes op bij de mensen die klant waren, de boodschappen werden klaargemaakt en je bracht er de boodschappen weer naartoe en je ging afrekenen bij de mensen. Het was vroeger mooi, want 's zaterdags dan kregen de mensen bij Arkema een zak met koekjes en een zak met snoepgoed voor de kinderen.. Dat kregen ze gratis, ja.. Dat was nou het idee om klanten te binden.. Goed bekeken hè?

IV Ja heel goed.. Als u rondreed, want u reed dus rond op de fiets..

JO ja

IV In die eerste dagen na het voorbijtrekken van de Duitse aanval..

JO Ja

IV Was er heel veel veranderd?

JO Alles zat vast, er was niks, er was geen handel er was niks meer. Alles lag stil..

00:27:03.00

[image 01:25:46.14]

JO Mijn vader die was eierenverzamelaar en die eieren bij de boeren die werden 's maandags opgehaald en mijn vader die had een mooie partij eieren 30-35 kisten per week.

- IV Waar verzamelde hij die eieren?
JO Die haalde hij bij de boeren weg.. De boeren die gingen vroeger.. hier was vroeger een grote eierenmarkt, een pluimveemarkt in Hoogeveen, dat was in het Haagje (?).. Die boeren die moesten die dinsdag met hun eieren naar de markt, maar toen kwamen er eierenverzamelaars zoals mijn vader en die haalden eieren bij de boeren op, op de fiets, op transportfiets, in kisten, kisten van 500 en 600 en die ging er dinsdags mee naar de markt. Die verkocht dan die eieren aan de handelaren.

00:28:00

[image 01:26:41.21]

- JO En de boeren die kregen via de verzamelaar meer voor de eieren als dat ze er zelf mee naartoe gingen. Dat hield in dat ze toen beter die dinsdag thuisbleven op de boerderij en werkten dan dat ze met de eieren naar de markt gingen.. Ze verdienden nog meer aan de eieren..
IV Die angst die er bij de bevolking bestond voor de Joodse bevolking.. u zei ze wisten het van tevoren, de mensen in de buurt..
JO Ja alle mensen niet hoor
IV Werd dat gelijk bewaarheid? Of toen de oorlog..
JO Toen de Duitsers binnenvielen in het begin.. IK zal dit anders vertellen; toen ik bij Arkema was en toen die Duitsers daar binnen vielen, ik ben nooit bang geweest voor een Duitser.. tot aan de bevrijding aan toe niet..

00:28:59

[image 01:27:38.14]

- JO Ik heb veel met Duitsers gewerkt hoor, want ik heb mij af laten keuren voor Duitsland heb ik u verteld en dan werd je ingezet hiervoor daarvoor overal.. Je werd overal naartoe geslingerd, want je werd, je was van je eigen leven niet zeker bij hun hoor.. Maar ik ben nooit bang geweest voor Duitsers, nooit. Toen die Duitsers binnentrokken, dat waren cavaleristen en dat waren meest boerenjongens, er waren er bij uit West-Duitsland, er waren er bij van de kust en die spraken gebroken Duits.. Dus je kon met ze spreken, je kon met ze praten. Toen zegt een van die jonge Duitsers, die was misschien 20 jaar, en daar waren twee broers bij, bij dezelfde afdeling cavalerie, toen zei ik tegen die Duitser waarom zij Nederland binnenvielen?

00:29:59

[image 01:28:35.16]

- JO Daar hadden zij niks mee te doen met die Duitsers, hij zei 'Krieg ist Krieg'.. hij zei 'ja wij zijn frontsoldaten'.. hij zegt 'wat na ons komt is erger'.. Dat snapte ik op dat moment niet, want ze waren soldaten. Maar toen later toen werden we wel gewaar wat hij daarmee bedoeld heeft, toen kwam Seyss-Inquart u kent hem al, en toen was het gebeurd..
IV Wat was er gebeurd?
JO Toen werden er maatregelen genomen, strenge maatregelen. De Joden mochten niet meer in de cafés komen, hij Harkema daar hadden ze ook een café, daar kwam een pamflet 'Voor Joden verboden'..
IV Bij Harkema?
JO Ja
IV Waarom hing hij dat op?
JO In café.. Op het raam..

00:30:56

[image 01:29:30.11]

- IV Waarom hing hij dat op?
- JO De Joden die werden overal uitgezonderd. Kinderen mochten niet meer naar de openbare scholen, die werden (...?) gezet.
- IV En ook Harkema hing zo'n papier op?
- JO Ja dat moest
- IV Dat moest?
- JO Ja. Er werd nog één dreigement bijgevoegd
- IV Welk dreigement?
- JO Nou als je het niet ophangt dan ga je.. dan wordt de zaak gesloten.
- IV Dan wordt de zaak gesloten?
- JO Ja kort en bondig.
- IV Hoe weet u dat?
- JO Ik heb die brief gelezen die ze kregen.
- IV U heeft die brief gelezen?
- JO Ja, het stond in het Hollands en in het Duits erop.
- IV Er stond...
- JO Als men die brief niet aanplakte dan werden er die en die maatregelen genomen, ja.
- IV Hing iedereen hem op?
- JO Overal in Hoogeveen hing die brief.
- IV Waren er mensen die zeiden 'Ik doe het niet'?

00:31:52

[image 01:31:14.13]

- JO En enkeling misschien, maar... dat werd... ze waren bang. Mensen waren bang. Echt, dat meen ik zo.
- IV Hoe ging het met de Joodse bevolking?
- JO In het begin wel goed, maar toen de Duitsers hier een klein poosje waren toen werden de touwtjes aangetrokken. Ja. Dit mocht niet meer, dat mocht niet meer. Steeds erger.
- IV Wat is dit en dat? Wat mochten ze niet meer?
- JO Ze mochten niet meer naar gemeentevergadering, ze werden overal uitgesloten, want hier in Hoogeveen had je veel Joden, die zaten ook bij de gemeenteraad. Dat allemaal eruit.
- IV Wat vond men daarvan? De rest van het dorp?
- JO Ja ze deden er niks aan, je kon er niks aan doen.

00:32:58

[image 01:31:27.18]

- JO Er werden meteen zware maatregels genomen.
- IV En toen?
- JO De mensen zaten in dwangpositie, ja. De Duitsers wisten best wat ze deden. Ja.
- IV Hoe ging het verder?
- JO Slecht. Slecht. Op een zeker moment toen moesten de Joden een ster dragen, die moesten ze zelf kopen, die moesten ze zelf opnaaien. En die ster, als ik het goed heb kostte die 35 cent of een kwartje. Voor het hele gezin, groot en klein moest allemaal een ster op hebben. Ze werden... op het identiteitsbewijs kwam een stempel te staan met een J erop, Jood. Ja. De touwtjes werden steeds strenger aangetrokken. Ze werden overal verstoten, want Joden waren geen mensen, dat waren zwijnen.

00:34:04

[image 01:32:31.08]

JO Zo werden ze beschouwd.

IV Wat vond de bevolking daarvan?

JO Weinig, daar konden we weinig aan doen.

IV Hoorde u als... u was toen 19-20 jaar... hoorde u iemand iets daarover zeggen dat u zich nu herinnert?

JO Ja. Toen dat gebeurd is, met die ster en dat gedoe meer, toen kwamen er mensen in opstand. Toen kwam de ondergrondse afdelings, ja. Wat ze wisten wat er gebeurde, toen ging er veel mensen de ogen open. En toen werden de ondergrondse bewegings ingezet, die hielpen de Joden. Ja. Want door wie zijn de Joden afgevoerd hier in Hoogeveen en omgeving?

IV Dat weet ik niet

JO Door de polities.

00:35:03

[image 01:32:27.11]

IV Door welke politie?

JO Door de Nederlandse politie.

IV Niet door de Duitsers?

JO Nee. Duitsers stonden erbij en keken ernaar, ja.

IV Heeft u dit gezien?

JO Nee ik heb niet gezien dat de Joden hier... Ik heb er nog wat foto's van gehad. Hier op de Willemskade, waar het café nou staat, daar stond een houten café, dat was het marktcafé. En op een zeker moment toen werden de Joden allemaal opgehaald, hier uit de huizen. En dat gebeurde door de Nederlandse politie. Duitsers stonden erbij en ze werden ingedreven als vee.

IV Stond u daarbij te kijken of heeft u dat gehoord?

JO Nee, maar dat hebben ze wel verteld.

00:36:04

[image 01:34:26.02]

JO En dat bleek ook wel waar te zijn. Alle mensen werden opgehaald, alle gezinnen. Ze kregen een aanschrijven of ze kregen bericht van de politie: 'morgenochtend klaarstaan' en dan komen we je halen. Ze kregen een brief wat ze mee moesten nemen: alle bezittingen zo klein mogelijk en goud en sieraden. Alles moesten ze meenemen. Door de politie waren ze opgehaald en zijn ze hier naar het marktterrein afgevoerd. En er zijn nog burgers geweest die hebben de mensen nog eten gegeven, want alles werd opgehaald, groot of klein, ook kinderen. Ik heb mevrouw Timmermans nog een krantenknipsel gegeven, daar staan alle Joden in vermeld, ook de geboortedatum, van Hoogeveen.

00:37:01

[image 01:35:21.01]

IV U reed in die tijd rond met de Bakkersfiets of wat was het, de transportfiets?

JO Ja bij Harkema, bracht ik de boodschappen rond. Toen kwam er een bakkerijknecht vrij en daar heb ik op gesolliciteerd en toen ben ik aangenomen. Toen kwam ik bij de bakker. Daar heb ik tweeënhalf jaar gewerkt, daar heb ik mijn bakkersdiploma nog gehaald in die tweeënhalf jaar.

IV Wanneer bent u begonnen bij de bakker?

- JO Nou toen was ik 19 jaar, 18-19 jaar, want ik ben begonnen bij Harkema (...?), toen was ik 13 jaar, 13 jaar.
- IV Dus 1940 bent u bij de bakker gaan werken of later?
- JO Later, iets later.
- IV Iets later.
- JO Ja.
- IV De oorlog was al aan de gang?

00:37:57

[image 01:36:15.02]

- JO Nee we waren al bezet.
- IV We waren al bezet.
- JO Ja toen ben ik naar de bakker gegaan.
- IV Wat moest u doen bij de bakker?
- JO Bakken! Leren.
- IV (...?)
- JO Ja, brood bakken, gebak maken, koek maken, roggebrood bakken. Dat moest je allemaal leren. En je ging in de middag naar de school, naar de ambachtsschool.
- IV Was het een mooi vak?
- JO Het bakkersvak is een mooi vak, ja. Ja.
- IV En dan bracht u het brood ook rond?
- JO Ja. We hadden de meeste nachten begonnen we om twee uur te bakken. Dan bakten we het eerste brood voor onszelf en de tweede oven was voor Kamp Kremboong (?) voor de Joden.
- IV Wat?
- JO (...?) die leverde brood aan Kamp Kremboong... voor de Joden. Ja.

00:38:56.05

[image 01:37:11.05]

- IV Zaten daar Joden?
- JO Eerst zaten daar werkloze mensen uit het Westen, want het waren werkkampen.
- IV Wanneer zaten die daar, die werkloze mensen uit het westen?
- JO Nou die zaten er voor de oorlog, die zaten er net voor de oorlog, want Drenthe had veel werkkampen, je had kamp Geestbrug, je had Kamp ten Anloo, je had Kamp Stuifzand, je had Kamp Mantinge, je had Kamp Kremboong, ja dat waren allemaal werkkampen. Ja.
- IV En één van die werkkampen lag in de buurt van het dorp waar u woonde en werkte.
- JO Ja, Kremboong.
- IV Kremboong, hoe ver was dat weg?
- JO Half uurtje fietsen, drie kwartier, van Noord naar Kremboong, ja.
- IV En u bracht daar brood naartoe?
- JO Ja
- IV De bevolking van dat kamp was inmiddels veranderd zei u?

00:40:01

[image 01:38:13.16]

- JO De werkloze arbeiders die kregen wat meer werk weer in het Westen en die zijn teruggegaan naar het Westen. Toen heeft dat kamp nog een paar weken leeggestaan en toen kwamen er Joden. Die kwamen ook uit heel Nederland daar naar toe.
- IV Hoe kwamen die?

- JO Die kwamen met de trein, met de trein werden ze aangevoerd en zo werden ze hier naar Hoogeveen moesten ze vaak lopen, vanaf station Kampen dat werd lopend gedaan.
- IV Hoe zag u dat het Joden waren?
- JO Nou ze hadden een ster op, ja.
- IV Waren het mannen, vrouwen, kinderen die u zag?
- JO Mannen, allemaal mannen.
- IV Hoe oud?
- JO Alle leeftijden. Leeftijden van pakweg 18 jaar 55-60.

00:41:01

[image 01:39:11.04]

- IV Hoeveel ongeveer? Is dat te schatten?
- JO Over al die kampen? Dat weet ik niet.
- IV Nee over het kamp waar u kwam?
- JO Nou dat was een groot kamp, kamp Kremboong was een groot kamp. Dat was een U-vormig kamp, was omringd door prikkeldraad, 4 of 5 prikkeldraden er helemaal om toe, want je kon van de buitenkant kon je niet in het kamp komen. Je moest vanaf de straat, vanaf de (...?)straat moest je naar het kamp toe.
- IV Dus, laten we zeggen, de omzet van de bakker ging lekker omhoog?
- JO Zo kun je het bekijken, maar dat gebeurde bij inschrijving. Ja want er waren meer bakkers die wel leveren wilden aan het kamp. En de laagste die kreeg het.

00:41:59

[image 01:40:07.01]

- IV De laagste?
- JO Ja, mijn baas die heeft natuurlijk laag ingeschreven, want anders had hij dat kamp niet gekregen. Want er waren meer bakkers op (...?) je had Bakker Bakker, je had Troost, die had ook een bakkerij, en dan Schuilen op Noord, daar was ik.
- IV Die hadden te hoog ingeschreven?
- JO Ja. Mijn baas heeft natuurlijk laag ingeschreven.
- IV U fietste daar naar toe, naar dat kamp.
- JO Ja
- IV Hoe zag dat eruit?
- JO Dat kamp was U-vormig zoals ik gezegd heb, en aan de rechterzijde als je het kamp binnenkwam, daar was de kantine. Daar gaf ik het brood af. Aan de linkerzijde bij de ingang daar was een keuken en daar woonde de kampbeheerder.
- IV Wie was dat?

00:43:03

[image 01:41:08.04]

- JO Ja dan moet ik een naam noemen van hem. Ik mocht die vent niet, direct in het begin niet toen ik op het kamp kwam. Ik zag wat aan hem, ik weet niet wat. Ik vertrouwde hem niet, hij was oud marinier, dus hij moest wel goed wezen.
- IV Hij had in het Nederlandse leger gezeten?
- JO Bij de marine ja, maar ik zag wat aan die man en ik mocht hem niet. Nee. Ik heb wel gelijk gehad.
- IV Want?

JO Ik kwam bij de Joden in de kantine en op een zekere middag toen kwam ik en dan stak ik als ik het brood af had gegeven even een sigaretje op en dan gaf ik de Joden ook een sigaretje.

00:44:03

[image 01:42:06.11]

JO En dan praatten we even altijd en toen op een middag zei hij 'Bakker we hebben een mud rogge gekocht bij een boer hier op (...?)...

IV Meel?

JO Nee rogge.

IV Een mud rogge...

JO Nee rogge, ja, in korrels. Hij zei 'Zie je kans dat we daar brood van kunnen krijgen?'. Ik zei 'dat weet ik niet, dat moet ik overleggen met mijn baas'. En op Noordse Schut was een molenaar, dat was Boesies (?) en die maalde, maar de maalde ook stiekem voor de boeren en die maalde ook voor ons, want mijn baas die kocht ook wel eens tarwe of rogge bij de boer en da gingen we daar malen. En dat meel dat verbakten wij. Vandaar dat het platteland altijd wel een broodje extra kon krijgen, ja.

00:45:01

[image 01:43:01.16]

JO Ik zeg 'ik zal mijn baas vragen of dat kan'. En toen zei ik tegen mijn baas 'Zo en zo is het geval'. Hij zegt 'Dat komt mooi uit Jan, want morgen ga ik malen', want dat wist hij. Hij zegt 'Als je dan morgen naar het kamp gaat dan ga je meteen naar die boer toe en gooi je dat mud rogge in een mand, want die kwam in een mand, zo'n grote mandwagen en dan kun je daar meteen laten malen bij Boesies (?) en dan kunnen we dat meteen weer bakken', want we baken één keer in de week roggebrood. Nou dat was goed en ik zeg 's middags tegen die man in de kantine, ik zeg 'Nou het is goed, waar staat dat mud rogge? Waar hebben jullie dat gekocht?'. Nou dat ging allemaal geheimzinnig. Maar ik was wel goed bekend daar op de ... daar en ik ben naar die man gefietst waar die rogge stond...

00:46:00

[image 01:43:58.17]

JO ...we hebben dat mud rogge in de mand gegooit. Ten ben ik naar de molen gegaan, de mand in de kan met twee man, want dat rogge zat vast in de mand ja, laten zakken, de strop eraan en meteen naar boven. Hij ging meteen de molen in, hij werd meteen gemalen. Nou en als je dan de mand overeind had dan kwam het meel, de zak meel weer meteen terug. In de mand weer, nou toen hebben we brood gebakken daarvoor. Maar toen zeg ik 's middags tegen die Jood 'Dat brood is klaar, maar het kamp wordt 's avonds afgesloten', ik zeg 'Hoe moeten we dat doen?'. Ik zeg 'Nou dat is heel makkelijk. Ik kom morgenavond als het donker is, dat is 7 uur / half 8, dan kom ik met brood, jij legt achter de kantine een stuk kleed neer'.. en daar was een sloot met draad, ja.

00:46:59

[image 01:44:54.22]

JO Ik zeg 'En als jullie dat brood opvangen dan gooi ik, ik zet de mand tegen die boom daar', ik heb het aangewezen welke boom het was, 'dan gooi ik dat brood over de sloot op dat kleed en dan kunnen jullie het binnenpakken'. En dat is gebeurd. Ik floot 's avonds twee keer want dan was afgesproken met die man in de kantine. Er kwamen

- twee zwarte schimmen achterlangs, achter de kantine langs, en toen zeiden ze 'klaar' en ik gooide brood over de sloot heen naar dat kleed, ze hadden daar een kleed liggen. Nou dat was goed en ze moesten, ik meen, 2 cent betalen per brood, als bakkersloon.
- IV Dat moesten ze betalen?
- JO Dat moesten ze betalen, nou dat was niet veel, want dat was niks.
- IV Verdienden ze daar nog veel geld in dat kamp?
- JO Ja ze kregen wel wat zakgeld.
- IV Oh.
- JO Maar dat was niks, dat was praktisch niks. Dan konden ze een pakkie sigaretten kopen of shag.

00:48:01

[image 01:45:54.10]

- IV En als het kon een broodje erbij, dus...
- JO Nee dat was er niet. Ze konden geen brood kopen joh.
- IV Dus de gevangenen betaalden 2 cent per brood.
- JO De Joden die daar in het kamp zaten.
- IV Ja
- JO Dat was niet zoveel, want ze hadden een mooie partij roggebrood in één keer, want een roggebrood was 5 pond, dat werd gebakken in blik.
- IV Ja
- JO Twee dagen later dat ik mijn brood afgeleverd had, ging ik weer naar de kantine daar, naar die man die daar de zaak beheerde.
- IV Hoe heette die ook alweer?
- JO De Jager was dat, die oud-marinier. En dan moest ik nieuwe (...?) halen voor de andere dag, want dat wisten (...?) twee broodjes, want ze kregen maar een klein stukje brood.

00:48:57

[image 01:46:48.22]

- JO ...want de bakken in blik, van 8 ons bakten we 3 broodjes, als stukjes. En een Jood kreeg één zo'n stukje brood per dag, daar moesten ze op leven. Dat was niks, want ze moesten ook werken. Ja.
- IV Hoe groot was zo'n stukje brood?
- JO Nou drie keer, 8 ons was verdeeld in drie blokjes.
- IV 8 ons werd verdeeld in 3 blokjes, dus dat is 270 gram..
- JO Ja zoiets. Per Jood, per dag. Daar moesten ze ook mee werken, daar moesten ze 's avonds van eten, 's morgens van eten en daags. Toen haalde ik mijn bon bij die kampbeheerder op en toen zij hij 'Bakker ik moet met jou praten'.
- IV Die De Jager?
- JO Ja. En ik zeg 'Nou zeg maar wat er is'. Hij zei 'Nou je bent op kamp geweest', 'Ik op kamp?'. Hij zegt 'Je hebt brood gebracht'. IK zei 'Hoe kom je erbij, helemaal niet'.

00:50:06

[image 01:47:54.15]

- JO Hij zei 'Je bent hier op kamp geweest'. Ik zei 'Ik ben niet op kamp geweest'. Ik omstreed dat heftig met hem. Hij zegt 'Ik wil er niet over praten'. Ik zei 'Nee ik wel'. Ik zei 'Moet je eens luisteren; ik begin 's nachts om twee uur te werken en dan kom ik 's avonds niet hierheen meer op kamp.'. Ik zei 'Zeg jij nou eens wanneer ik hier ben geweest?'. 'Ja je bent hier op kamp geweest'. Ik zei 'Ik ben niet op kamp geweest'. Ik zei 'Dat kamp is 's avonds gesloten'. Hij zei 'Ik wil er niet meer over praten'. Ik zei 'Dat

hoeft ook niet'. Hij zegt 'Maar je bent gewaarschuwd'. Hij zei 'Want dan is er een andere plek voor jou'. Ja. Ik had het wel goed hè. Ik vertrouwde die man niet.

00:51:01

[image 01:48:47.16]

- JO En toen later toen bleek op dat moment toen ik weer terug fietste, dacht ik 'Wat een rotkerel'. Dat heb ik gedacht hoor bij mezelf. Ik dacht; ik heb het wel goed gehad, hij was niet te vertrouwen. Hij dreigde mij, hij heeft me gedreigd toen.
- IV Bovendien had u wel gelijk, want u heeft broden over het hek gegooid, u was niet in het kamp.
- JO Nee. Nee maar ik had de broden wel bezorgd, ik had wel brood gebracht, dat wel.
- IV Wat... Als u in de kantine kwam...
- JO Ja
- IV En u rookte even een sigaretje...
- JO Buiten, je kwam niet in de kantine, je kwam voor het loket.
- IV Oh, maar u rookte altijd een sigaretje met de ...
- JO Met de Jood
- IV Met de Jood, want sigaretten waren er niet binnen?

00:51:59

[image 01:49:43.03]

- JO Ja ze kregen wel Belgische shag, die werd op een of andere manier werd toen een boel Belgische shag ingevoerd naar Nederland.
- IV Sprak u met ze dan?
- JO Ja ik heb ook wel met de Joden gepraat, tuurlijk. Je gaf het brood af. Als je daar kwam; je gooide de deksel van de mand leeg en je drukte op het belletje en die Jood die daar de kantine beheerde die zei 'Goedemiddag'. 'Brood voor jullie'. Nou klaar, het brood werd aangepakt, werd allemaal in het rek gezet daar. Ja.
- IV En als u met ze sprak onder het sigaretje, waar ging het dan over? Kunt u zich iets herinneren?
- JO Dagelijkse dingen...
- IV Zoals?
- JO Nou niet over de kampen ofzo. Nee wel over werktoestanden, hoe het eten was enzo.
- IV Wat zeiden ze daarover?
- JO Nou het eten was matig.

00:53:03

[image 01:50:44.04]

- JO Ze kregen wel warm eten, maar er zat niet teveel vet in enzo, dat... Of dat met voorbedachte rade ging dat ze uitgemergeld werden, ik weet het niet. Dat is niet meer te beoordelen.
- IV Hoelang werd er gewerkt?
- JO De hele dag.
- IV Van wanneer tot wanneer?
- JO De meeste gingen 's morgens om 7 uur op stap tot 's avonds 5 uur.
- IV Wat voor werk was het?
- JO Grondwerk. Ze moesten stom (?) rooien in Kremboong.
- IV Wat is dat?

JO Stom rooien? Kremboong dat was een enorm groot bos, dat hebben ze helemaal omgehakt, dat was een prachtig natuurgebied. Ik heb het vanochtend die meneer nog verteld.

00:54:01

[image 01:51:40.07]

JO Er was een beukenlaan die was met een zomerdag hartstikke donker. Rode beuken, hele dikke. Die waren helemaal tegen elkaar gegroeid. In Kremboongbos daar groeiden wilde aardbeien, de gele en de rooie. Daar groeiden wilde frambozen, hele dikke. Daar in die bossen daar liepen twee grote weiden door die bossen door. Het was een prachtig natuurmonument. Als het er nou nog stond dan ging het er nooit meer af. En toen hebben ze die bossen gekocht en die bomen daar allemaal gehakt. De boswachter woning staat er nog met de plaat van voren erin wanneer dat bos gebouwd is, opgebouwd is.

00:54:54

[image 01:52:31.07]

JO Dat is gekocht door 2 boeren uit Groningerland, die hebben alles laten kappen en alles laten rooien.

IV Door?

JO Door de mensen, door werkloze mensen en door de Joden.

IV Dus die Joden hebben...

JO Daar gewerkt...

IV het werk voortgezet van de werkeloze mensen?

JO Ja.

IV En was dat hetzelfde werk?

JO Ja, hetzelfde zware werk. En weet je hoe de grond klaar gemaakt werd? Dat werd in een lange strook gemaakt, die strook was een meter diep en die was 1,5 meter breed. En die grond die werd nou een meter werd die opgespit, een kuil van een meter, dan kwamen bij de boomstam, werden de boomstammen schoongemaakt en dan werd zo'n stobbe, want wij zeiden dat stobbe, dat was een stuk van een den, die boom die daar gestaan heeft die werd de kuil in getrokken, die werd afgeklopt en die werd op de klare grond, die klaar was, opgegooid.

00:56:03

[image 01:53:37.16]

JO En zo werd dan dat hele stuk afgewerkt. Dat was zwaar werk. En vooral die mensen die hadden dat nooit gedaan. Als je nou de mensen hier was, die boeren en de boerenzoons, daar was het mooi werk voor, want je stond aan de kipkan (?)

IV Hoe wist u dat die mensen dat nooit gedaan hadden?

JO Nou een Jood heeft toch nooit in de grond gewerkt. Dat was er niet bij. Een Jood dat was een handelsman, een man van (...?). De meeste gevallen zaten in het oud-ijzer, veehandelaren, geld.

IV Die wisten niet van buiten werken?

JO Nee jongen dat was pijniging, dat was een moordwerk voor die mensen. Dat was veel te zwaar voor die mensen.

IV Hoorde u wel eens iemand uit de omgeving iets negatiefs zeggen over ze?

JO Nee

00:57:00

[image 01:54:31.21]

- IV Van: 'doen ze ook eens wat' ofzo?
JO Nee, nee dat werd niet gezegd, want het was toen al zover dat de mensen wisten precies wat er gebeurde met de Joden. Die Joden werden gewoon gepijnigd enzo, dat waren geen mensen.
IV Toen die die... de mensen werkten overdag buiten het kamp?
JO Ja in de bossen.
IV Daar was geen omheining?
JO Nee. Ze konden vluchten.
IV Maar?
JO Ik heb een vermoeden dat ze bang geweest zijn, want dat waren gewone bazen zeg maar van de (...?) of van de Grontmij, die waren daar baas, die waren daar bij de Joden.
IV Nederlandse bazen?
JO Nederlandse bazen.

00:57:55

[image 01:55:24.15]

- JO En die waren na de oorlog, bij de ontginning, toen werden er ook andere mensen weer aan het werk gezet, toen de Joden weg waren (hoest), die mensen stonden er ook gewoon onder dezelfde bazen.
IV Dus de bazen bleven dezelfde.
JO Ja
IV In de dertiger jaren, gedurende de oorlog?
JO Ja.
IV Was er bewaking in het kamp?
JO Nee.
IV Niet?
JO Nee de kampbeheerder was de baas.
IV Er was geen bewaking?
JO Nee
IV Er was wel prikkeldraad?
JO Ja. 4-5 draden er helemaal rond toe.
IV En er was niemand die erop lette dat het prikkeldraad niet kapot ging?
JO Tuurlijk, de kampbeheerder.
IV In z'n eentje?
JO Ja die had daar de hele dag tijd.
IV Hoeveel mensen zaten er zei u?

00:58:59

[image 01:56:26.18]

- JO Nou toch zo tussen 80 en 140-160 misschien wel. Het was een groot kamp hoor. Ja. En er werkte jong en oud, je had ook oudere mensen. Alles moest werken. Ja.
IV Herinnert u zich andere dingen van bezoeken aan het kamp, iets speciaals?
JO Er mochten ook wel.. in het begin mochten er ook wel burgers op bezoek bij de Joden. Ja dat mocht wel. In het begin toen mochten de Joden ook nog wel weer met verlof een weekend naar huis toe, als zij in Amsterdam woonden of Den Haag of Rotterdam, dan mochten ze ook nog wel weer een weekend naar huis toe. Maar 's maandagsmorgen moesten ze weer op appèl wezen. Ja. En dan vraag je je wel eens af waarom zijn ze teruggekomen?

00:59:57

[image 01:57:21.14]

IV (...?)

JO Nee ik was, ik had dat niet gedaan. Nee. Nee ik had het niet gedaan.

IV Die kampen, die werkkampen bleven die de hele oorlog?

JO Ja. Tot ver na de bevrijding.

IV Bleven de Joden ook in dat kamp?

JO Nee, die werden afgevoerd.

IV Wanneer?

JO Oh dat was 43, dacht het wel 43-44. In die jaren.

IV Dat zal de bakker niet fijn gevonden hebben.

01:55.27

[image 01:58:17.24]

JO Wij wisten wat er gebeurde, wij waren er wel op voorbereid hoor.

IV Kunt u zich iets herinneren van hoe dat gebeurde?

JO Ja.

IV Zag u er iets van?

JO Ja

IV Wat dan?

JO (is emotioneel) Even slikken. (hoest) Het was 's morgens 7 uur...

01:01:58

[image 01:59:17.18]

JO ...we hadden de eerste oven brood hadden we voor onszelf gebakken en de tweede oven zat klaar, hadden we in de oven zit voor Kamp Kremboong. Zeven uur telefoon: kampbeheerder Kremboong: het eerste brood moesten we voor half 9 leveren. We moesten die dag 2 keer brood leveren, want de Joden werden afgevoerd. Ja. Anders ging ik 's morgens de eerste route venten, maar toen zei mijn baas 'Jan ga jij maar naar kamp toe, breng de eerste broden maar naar kamp toe'. Ik heb de mand gepakt en ik heb me eerst omgekleed, want goed je zat in bakkerskleding in de bakkerij, maar als je de weg op ging had je een rijbroek aan en ik had altijd een rijbroek en laarzen aan. Ja.

01:02:59

[image 02:00:16.15]

JO Dat was altijd makkelijk op het platteland, want je zat in modder en water. En ook met dat fietsen, want de transportfiets was niet beveiligd met de ketting en een lange broek zat je altijd tussen de ketting.

IV Achter de (...?)

JO Ja. En ik heb mijn mand gepakt en ik ben naar kamp gefietst, dat was vrijdag, ik vergeet het nooit weer.

IV De dag?

JO Vrijdag

IV Welke datum?

JO Dat weet ik niet precies meer. Het is lang geleden, die datum weet ik zo niet. Ik fietste naar het Kremboong toe, richting Kremboong, via Tiendeveen. En op het dorp Tiendeveen fietste ik langs, ik denk 'He wat is het hier rustig'. Je zag geen mens

buiten, terwijl ik andere dagen daar wel mensen zag lopen en die daar bezig waren in de tuin of ergens anders, maar die morgen zag ik niks.

01:04:04

[image 02:01:19.04]

JO Het was net of er wat in de lucht hing. Ik fietste in de richting van het kamp en aan de oostzijde van de straat daar stonden twee arbeiderswoninkjes, nieuwe. En ik fietste daar en daar stond een Duitser, Duitse *Polizei* stond op de straat. Ik kwam er aanfietsen en hij hield meteen de karabijn op mij gericht: 'Aussteigen, schnell, *Ausweis*!'. Nou ik zag meteen dat het een groene *Polizei* was, want hij had een kettinkje om met een half maantje, 'God met ons' stond erop. Ik liet mijn *Ausweis* zien, maar ik had ook een *Ausweis* voor de voedselvoorziening, die was verstrekt door de buurboren (?) Leiden en de buurtboren (?) Leider in Assen, dat was de Oosterman (?) en daar stond ook een stempel van op.

01:05:01

[image 02:02:13.07]

JO Maar die *Ausweis* voor de bakkers die was in twee talen geschreven: Nederlands en Duits. Ik liet hem die zien, maar ik gaf hem niet in handen, want ik hield altijd mijn papieren zelf in de hand, dan kon hij erop kijken. Hij zag wat ik in die mand had, ik zei 'Brot für die Juden', hij zegt 'Was? Schwein!', zei hij meteen 'Weiterfahren!'. Ik stapte op de fiets weer, er was 150 meter verder op die straat, dat is nou net zoals toen, daar heb je een scherpe bocht, een tweede controle, weer de *Polizei*, zelfde weer. Ze keken in de mand en Ausweizen en al dat gedoe mee. (hoest) Toen mocht ik verder, dat was ook weer kort en bondig 'Weiterfahren'. Ik kwam bij het kamp, daar stonden twee *Polizeis*, karabijnen in de aanslag.

01:06:05

[image 02:03:15.06]

JO Ik stapte af en die vroegen niet naar een *Ausweis*, die keken alleen in de mand, ik zei 'Brot für die Juden'. Toen mocht ik niet verder, ik mocht het kamp niet op, want binnenin het kamp stonden allemaal overvalwagens, Duitse overvalwagens, die hadden ze een U-vorm in het kamp gezet. Er werd achter me geschreeuwd want daar liep een man met een Duitse soldaten en daar liepen de Joden liepen daar allemaal en daar werd geschreeuwd daar voor bij dat hek, bij de ingang. En toen kwamen er twee Joden, die kwamen daar achter aangelopen en die moesten de mand met brood van mij overnemen. Ik mocht het kamp niet op. Die mensen die moesten door de midden heen, en daar was gewoon ruwe grond, ze konden die mand met brood niet de baas en die viel ondersteboven in het zand.

01:07:02

[image 02:04:09.19]

JO Het brood viel eruit. Die Duitser, die ene die daar bij het hek stond die *Polizei*, die pakte de karabijn bij de loop en die sloeg die ene Jood achter in de nek, het bloed spoot eruit. Ja. Ik wou naar die Jood toe, ik werd wilde teruggetrokken. Toen werd er weer geschreeuwd naar achter en toen kwamen er weer twee Joden bij, toen met drie Joden, en die mand overeind gepakt, toen hebben ze dat brood, dat moest zo in de auto gegooid worden, dat werd ook niet opgestapeld, dat werd er zo ingegooid net als steen. En ze moesten de mand weer terugbrengen, ik heb mijn bon opgehaald bij de baas, ben weer teruggefietst en weer die controle bij die beide groenen.

01:07:56

[image 02:05:01.13]

- JO Toen zeg ik tegen die eerste groene, (...?) gebeurd, toen zeg ik tegen die eerste soldaat, ik zei 'Ik komme Mittags zurück, zweimal'. Nou die zei niks. Ik heb de tweede vracht brood opgehaald, ik ben weer naar het kamp gefietst en het was precies hetzelfde weer. Net als de eerste keer. En toen mocht ik het kamp wel op, de tweede keer.
- IV We gaan even stoppen want we moeten even het bandje wisselen.
- JO Ja dat is goed.
- IV Hij is vol.

01:08:37.10

[image 02:05:40.22]

File 2

00:00:42

[image 03:00:35.07]

- IV Die bewuste dag wilde het kamp twee keer brood hebben.
- JO Ja. Voor de vrijdag en voor de zaterdag.
- IV Waarom voor 2 dagen?
- JO Omdat ze 's avonds op transport werden gesteld naar Westerbork.
- IV Westerbork, was dat ver weg?
- JO Behoorlijk, want ze moesten van Tiendeveen, van Kremboog, kamp Kremboog moesten ze via Drijver, Wijster, Beilen, Hooghalen en dan moesten ze naar Kamp Westerbork lopen, dat was een heel end.
- IV Lopen?
- JO Lopen, ja.
- IV Hoe ver was dat?
- JO Twintig, vijfentwintig kilometer.
- IV Maar er waren auto's zei u?
- JO Nee die gingen niet mee, die Duitsers gingen, er ging een groep mee lopen, die Duitsers liepen ook, ze werden op transport gesteld.

00:01:49

[image 03:01:39.21]

- JO Het was namelijk zo; ze hebben een man opgetrommeld uit Tiendeveen met zijn dochter en die had een platte wagen met een paardje ervoor en daar werden de kogels (?) opgeladen van de Joden, want ze moesten alles meenemen. Alles moest mee naar het kamp Westerbork. Onderweg waren er natuurlijk ook Joden die oud waren en die niet zo ver konden lopen en die in elkaar zakten, nou die werden op die wagen gezet. Maar die Joden die goed waren, die lopen konden, die moesten lopen.
- IV Hoe weet u dat ze in elkaar zakten?
- JO Nou dat is toch logisch.
- IV Maar heeft u het gezien?
- JO Nee, maar iemand... dat hoeft je niet te zien, dat is logisch. Iemand die... een oude man die loopt niet zo ver.

00:02:43

[image 03:02:31.16]

- JO En ze hadden ook niet meer het beste schoeisel want de schoenen die ze daar aan hadden die werden ook in de grond gebruikt dus die schoenen die waren een stuk versleten, dat was al het materiaal waar ze op liepen die mensen. Maar ze moesten wel lopen naar het kamp toe.
- IV Want ze hadden al maanden gewerkt of weken, hoelang waren ze daar?
- JO Nou een jaar, anderhalf jaar misschien wel in die tijd. Ja. Ze werden op transport gesteld, dat hield in dat was de hele groep Joden in één keer. Het werd in één colonne afgevoerd.
- IV Daar was bewaking bij?
- JO Duitsers.
- IV Duitsers.
- JO Karabijnen in de aanslag, dat was de mode van hun.

00:03:41

[03:03:27.14]

- JO Zo werd je opgebracht. Karabijn in de rug. Vluchten was er niet meer bij voor die mensen, dan werden ze doodgeschoten zonder pardon.
- IV Hoorde u wel eens dat iemand uit het kamp verdween en niet meer terugkwam?
- JO Nee hebben we nooit gehoord. Die mensen, de Joden waren te onderdanig. Ze waren onderdanig.
- IV Ze gingen op transport, dus een groep, u heeft ze niet zien lopen?
- JO Nee. Ik geloof het niet.
- IV U was nog wel een tweede keer die dag op het kamp?
- JO Ik ben er twee keer geweest, na de eerste keer heb ik direct de mand weer gepakt, want dat brood was gaat. Toen heb ik de mand gepakt en toen ben ik weer teruggefietst naar het kamp, de tweede keer.

00:04:46

[image 03:04:29.23]

- JO En de tweede keer was precies net als de eerste keer bij die Duitsers, ook weer controle papieren laten zien en al dat gedoe meer. Ja.
- IV Ze kenden u niet meer van de ochtend?
- JO Nee dat hielden ze niet bij bij de Duitsers.
- IV Oh.
- JO Duitsers hebben een hard mentaliteit en vooral bij de *Grüne Polizei*, dat waren dikke schurken.
- IV Dus u moest weer in de mand laten kijken?
- JO Ja. *Ausweis*, alles.
- IV En ook weer de tweede Duitser?
- JO Ja
- IV Weer in de mand kijken?
- JO Ja. En toen ik terugging nog, lege mand keken ze ook in, papieren en *Ausweis*. Ja.
- IV Zag u de tweede keer iets speciaals in het kamp?
- JO Nee. Joden liepen heen en weer, die waren bang, ze wisten wat er gebeurde.

00:05:43

[image 03:05:24.11]

JO Als daar zo'n partij overvalwagens staat en er lopen zoveel SS-ers rond, dan weet je als buitenstaander wat er gebeurt.

IV Was het SS?

JO Ja

IV Hoe weet u dat?

JO Dat kun je zien aan de uniformen, zwarte kopjes. Doodskopjes. Ja. Maar toen ik de laatste controle had bij die Duitsers, dan ga ik nu hoor (?), ik wilde meer weten van die vent.

IV Van welke vent?

JO Van die Duitser. Ik was niet bang voor een Duitser al stond hij met die karabijn op mij gericht dat interesseerde me niks, want die schoot zo niet. Ja ik ben nooit bang geweest. Ik heb mijn mand daar tegen die boom gezet, tegen die berkenboom die staat er nog, als ik nou met mijn vrouw langsfiets dan stappen we nog wel eens af. Dan zeg ik 'Dit is die bewuste berkenboom waar ik mijn mand neerzette.'

00:06:44

[image 03:06:22.23]

JO Toen stond die Duitser midden op de straat met die karabijn in de aanslag, want die hielden ze in de aanslag. Het was me geraden hoor, hij hoefde maar één keer te trekken en het was raak. Toen ben ik naar die Duitser gegaan en ik pakte mijn pakje sigaretten, die rook ik nou nog steeds, die kosten een kwartje per pakje. En ik stak mij sigaret op bij die Duitser, en toen keek hij naar mijn sigaretten, hij keek niet naar mij, hij keek naar mijn sigaretten. HIJ wilde graag een sigaret hebben, toen zeg ik tegen hem 'Wollen Sie rauchen?'. 'Ja bitte schön'. Ze kenden mij wel te lang voor sigaretten waren (??) ja, Noordsteeg, dat was een goede sigaret toen nog in die jaren. Hoe ik eraan kwam dat deed er niet toe, maar ik rookte Noordsteeg (?).

IV Hoe kwam je eraan?

JO Nou ik kocht er nog wel eens wat. Ik betaalde een gulden meer per pakje.

00:07:43

[image 03:07:19.05]

JO Had je een pakje Nordsteeg (?) dan betaalde je 1,25, anders betaalde je een kwartje en nou 1,25. Ja. (hoest) Ik gaf hem een sigaret, ik gaf hem vuur. Ik zeg tegen die Duitser 'Was machen Sie mit die Juden?'. Hij zei 'Juden? Schweinen. Kaputmachen'. Ik zei 'Sind Sie verheiratet?'

IV Dat vroeg u?

JO Ja aan die Duitser. Hij zei 'Jawohl'. En toen kreeg ik hem op mijn hand, hij pakte een foto uit zijn binnenzak en liet die zien. Daar stond zijn vrouw op en twee dochttertjes. Toen heb ik hem gevraagd als die nou eens naar een concentratiekamp zouden gaan, wat zou hij dan zeggen? Dat heb ik hem gevraagd hoor. Hij keek me aan en hij zei niks en hij stak die foto weer in de binnenzak.

00:08:46

[image 03:08:19.18]

JO Toen zeg ik tegen hem 'Die Juden sind menschen'. Hij zegt 'Nein Schweinen'. En toen zei hij wat, daar ben ik nog nooit achter gekomen, toen zei hij 'Und jetzt die schwarze Juden und dann die weisse Juden'. Toen heb ik hem gevraagd wie die weisse Juden waren. En weet je wie dat waren? En wat er gebeurd was? Dat waren de gereformeerden en de christelijk-gereformeerden, dat waren de 'weisse Juden'. En die waren afgevoerd op transport, net als de Hollandse Joden naar de kampen, want Duitsland werd hevig gebombardeerd in die jaren, dat ging nacht en dag door. En Duitsland daar was alles kapot, ze gooiden alles plat.

00:09:44

[image 03:09:15.21]

JO De bommenwerpers. De Duitsers die toentertijd nog leefden die hebben ze hier naar Nederland getrokken, die waren in de woningen komen wonen van de gereformeerden en christelijk-gereformeerden. Toen zei hij iets, en daar kom je nooit achter, ik heb ook bij andere mensen geïnformeerd en daar kom je niet meer achter of ze moeten dat uitzoeken via Berlijn, dat de stukken lagen klaar in Berlijn voor de 'weisse Juden'. Ja. En dat was gebeurd.

IV Welke stukken lagen klaar?

JO De stukken dat de blanke Joden, de gereformeerden en christelijk-gereformeerden wat hij bedoelde, die werden afgevoerd naar Duitsland. Dat waren de stukken die in Berlijn klaarlagen. Ze hadden de papieren klaarliggen dat dat doorgevoerd werd. Na afvoer van de Joden.

00:10:45

[image 03:10:14.13]

JO Dan waren die aan bod geweest. Ja. En dat was gebeurd. Ik heb het er ook wel eens met een gereformeerde dominee over gehad, toen zei ik 'Nou dat heeft die Duitser toen aan mij verteld'. 'Ah' zei hij 'dat was nooit gebeurd'. Maar het was wel gebeurd, want de mensen die ingeschreven stonden bij de kerkelijke instantie, die stonden ook op papier, net zo goed als de Joden toentertijd. En net zo goed als wij hier bij de burgerlijke stand ingeschreven staan, staan die mensen ook ingeschreven bij de kerk.

IV Hoe ging het gesprek verder?

JO Toen was het stop. Ik wist genoeg. Hij sloeg de hakken aan elkaar en salueerde, hij bracht geen Hitlergroet en salueerde, ik heb mijn fiets gepakt en ben weg gegaan.

00:11:46

[image 03:11:12.18]

IV Hoe salueer je dan?

JO Gewoon zoals een militair doet.

IV Zo (maakt gebaar)

JO Ja. Hij bracht geen Hitlergroet, dat komt misschien door die sigaret ofzo, maar dat heeft hij niet gedaan.

IV Hij bracht geen Hitlergroet?

JO Nee. Nee. Het was een man ongeveer, die daar stond, 30-32 jaar. Een jonge soldaat nog.

IV U bent teruggefietst?

JO Ja. Niet mooi. In de bakkerij heb ik er (...?) ervan verteld.

IV In de bakkerij heeft u het verteld?
JO Ja, omdat ik twee keer daar naartoe moest, dat heeft ingewreven.
IV Dat heeft ingewreven
JO Ja
IV Twee keer naar het kamp
JO Ja. Dat was niet mooi.

00:12:45

[image 03:12:09.05]

JO Dat daar zo'n man in elkaar geslagen wordt met de kolder van een karabijn. Dat het bloed eruit spuit, nee.
IV Bloed eruit spuit?
JO Ja. Dat komt aan hoor, zo'n eind van een karabijn, zo'n sluitstuk.
IV Was dat degene die geslagen werd?
JO Ja die Jood. Die werd zo in één keer in elkaar geslagen. Die *Grüne Polizei* pakte hem bij de loop en die gaf die Jood een klap in de nek, klaar, het bloed spoot eruit. Ja, ze weten wel waar ze slaan moeten hoor, hij zakte in elkaar en toen nog een.
IV En toen?
JO Laten liggen. Het is geen mens, het is een zwijn.
IV Bleef die liggen?
JO Ja. Hij was buiten kennis.

00:13:45

[image 03:13:07.00]

JO Als je een klap met een karabijn krijgt, met de kolder van een karabijn in je nek, dan blijf je liggen hoor.
IV Wat gebeurde er toen met hem?
JO Niks, ze hebben hem laten liggen. Toen ik voor de tweede keer weer kwam toen was hij weg (hoest). Ik heb een vermoeden dat die andere Joden hem weggehaald hebben. Een dag later werd hij op transport gezet naar Westerbork.
IV Zag u verder iets van de leefomstandigheden op het kamp? Hoe de mensen daar leefden?
JO Zover ik kan nagaan bleven ze daar wel constant met elkaar. Er was ook wel eens haat en nijd onderling.
IV Hoe weet u dat?
JO Nou ze kregen ook wel eens pakketjes van huis en dan zaten er levensmiddelen in en de één had meer dan de andere.

00:14:44

[image 03:14:03.12]

JO Daar werd wel eens een keer over geraad twist en dat liep wel eens een keer uit de hand.
IV Zag u dat?
JO Nee maar dat heeft hij me wel eens verteld. Dat gebeurde wel eens een keer.
IV Wie vertelde dat?
JO Nou die man die in de kantine stond.

- IV Ja?
JO Ja die vertelde dat wel eens een keer. Ja.
IV Was...
JO Dat is ook haat en nijd onderling, dat hadden jullie ook. Dat hadden hier de mensen maar dat hadden jullie ook, net zo goed. Je had ook Joden die waren rijk en je had Joden die waren arm. Er heeft hier in dat oude gebouw een gezin gewoond, dat was een groot gezin, dat waren Joden, nou die werden hier in het oude gebouw gehouden door de burgers, door de burens.

00:15:43

[image 03:15:00.04]

- JO Want die mensen die hadden een ziekte, die man die was ziek en die kinderen ook, die hadden geen kleren enzo. Nou ja dat was echt een (...?) nog in Drenthe. Die werden geholpen door de burens en andere instanties werd er geholpen. Dat waren arme Joden.
IV Nabuurschap?
JO Ja dat hadden ze nog. Maar die Joden zijn ook op transport gesteld, er waren ook kleine kinderen bij.
IV Heeft u dat gezien?
JO Nee gelukkig niet. Er was een bakker in Hogeveen, een Joodse bakker, dat was Van Coevoorden, die zat in de van Egmondstraat. Dat was een jonge bakker en die had één klein kind. Toen zijn er mensen geweest in de buurt die wisten dat ze op transport gesteld werden naar Westerbork en die hebben gezegd tegen zijn vrouw en tegen dat kind 'Kom nou bij ons en ga nou onderduiken'. Dat hebben ze nooit gedaan, dat wilden ze niet, dat wilden ze niet...

00:16:51

[image 00:16:51.19]

- JO Want ze geloofden er niet in, maar het is wel gebeurd. Ondanks dat ze een klein kind hadden, zijn ze wel afgevoerd hier naar de veemarkt en zijn ze wel afgevoerd naar Westerbork en zijn ze wel afgevoerd naar een concentratiekamp, ze zijn verbrand. Daar is niks van teruggekomen. Nee. Nee. Altijd een Duitser.
IV Gaat...
JO Zo was de Duitse mentaliteit.
IV Gaven mensen uit het kamp u wel eens iets mee?
JO Nee dat mocht niet
IV Gaf u wel eens iets extra's mee stiekem?
JO Nee
IV Vroegen ze u om iets mee te nemen?
JO Nee, nee, dat hebben ze nooit gedaan.
IV Nooit een andere vraag dan de vraag om brood?
JO Nee.

00:17:47

[image 03:16:59.21]

- JO Nee. (hoest) Het was namelijk zo; er waren wel eens één of twee stukjes brood over, Ja. Want je bakte drie broodjes in 800 blik en dan scheurde je geen een stukje eraf, dan neem je die drie broodjes mee, nou die kregen ze extra. Klaar.
IV Voor niks?

- JO Ja natuurlijk.
IV En de andere broden kosten?
JO Dat weet ik niet wat ze daarvoor betalen moesten. Dat ging bij inschrijving hè. Dat was ook wisselend, de ene dag leverde je zoveel en de andere dag zoveel. Want daar gingen ze toen in het begin ,zoals ik wel verteld heb, gingen de Joden ook nog met verlof naar huis en dan kwam er een wisseling in. Vandaar dat ik elke dag een nieuwe bon moest halen. Ja.

18:44.13

[image 03:17:54.02]

- JO Zo gebeurde dat.
IV Dan zei de bakker toen het kamp werd gesloten?
JO Niks. Daar werd niet meer over gepraat, maar toen ben ik weggegaan. Even later ben ik bij de bakker weggegaan, want er kwam een, we wisten dat alle bakkersknechten die moesten naar Duitsland. En alweer dat vreselijke kamp en die Duitsers, dat..., daar was ik zo straks mee bezig, hij zegt 'Ga morgen maar naar de dokter toe. Meld je maar ziek'. En ach, je bent jong en ik voelde daar toen op dat moment niet voor, want ja wat moet ik daar nou van zeggen hoe dat in je omgaat?

00:19:48

[image 03:18:55.09]

- JO Maar ik ben die andere morgen naar de dokter gegaan en we waren bij dokter Reinier (...?), dat was onze huisarts. En die ging één keer of twee keer per jaar ging hij met mijn oudeheer op jacht naar de bossen bij Geest of de bossen bij Dwingeloo hadden we gepakt. En dan bij (...?) had hij één of twee dagen reeënjacht. En dan ging de dokter ook mee, die had twee mooie jachthonden, dus die dokter die dag ook mee. Dus we waren goed bevriend met die dokter en daarom ook dat mijn vader mij naar die dokter stuurde. Nou ik ben naar die dokter gegaan en ik kom daar 's morgens, en ik kwam bij die dokter en hij zei 'Wat scheelt eraan?', ik zei 'Ik heb (...?) maag'. Toen ging hij voor mij staan en hij lachte wat en hij zei 'Moet je potverdomme naar Duitsland?', ik zei 'Ja.'.

00:20:48

[image 03:19:53.03]

- JO Hij praatte met zijn vrouw, want hij was dokter en zijn vrouw was arts.
IV Hij was dokter en zijn vrouw was arts?
JO Ja, ze hadden allebei, hadden die een praktijk. Toen zei hij 'morgenochtend terugkomen om half 11'. Ik zat de andere morgen om 20 over 10 zat ik in de wachtkamer. En toen hadden ze een grote envelop en daar haalden ze een film uit, en op die film, dat was een film van een maagpatiënt. En ik moest me uitkleden, ik moest op de tafel en er werd een stip op mijn buik gezet en ik moest met de handen naar boven en naar beneden en maar steeds die stip aanwijzen waar die maagzweer zat. Dat heb ik misschien wel 30, 40 keer gedaan. Toen heeft hij ... toen zei hij 'kleed je maar aan'. Toen ben ik bij hem gaan zitten en toen heeft hij mij precies verteld wat er ging gebeuren bij de keuring.

00:21:47

[image 03:20:49.19]

- JO Dat ik gekeurd werd door een Duitse dokter en een Duitse zuster in Meppel, want dat wist hij. Toen heeft hij me precies verteld wat ik voor eten mocht gebruiken, want hij zei 'dat vraagt hij'. En hoeveel aardappels, kartoffels, hij zei 'keine'. En dan vraagt hij, zei hij, 'wat eet je dan wel?' dan zeg je tarwebloem met melk en water en dan vraagt hij, zegt hij, zonder meer 'hoe kom je aan die tarwemeel?'. En dan zeg je 'dat verbouw je zelf en mijn vader is boer'. Ja. (hoest) Twee dagen later: een aangetekende brief van het arbeidsbureau in Meppel. 's Zaterdagsmorgens keuren om 9 uur.
- IV Bij die Duitse arts?
- JO Bij die Duitse arts, voor Duitsland.

00:22:41

[image 03:21:41.11]

De trein reed nog behoorlijk goed, want ik ging met de trein naar Meppel en ik stap uit de trein '*Ausweis*'. Wat was het geval? Daar stond de groene *Polizei*, die hadden een overval gehad in Meppel. We lieten de papieren zien, want ik had ook die brief voor het arbeidsbureau dat ik daar gekeurd moest worden voor Duitsland. En er waren nog twee jongens, die stapten ook uit de trein en die precies hetzelfde. En we werden met z'n drieën opgebracht naar het arbeidsbureau, met twee polizeis in de rug, met karabijn. Daar werden onze papieren allemaal afgenomen, ik had een brief meegekregen van de dokter en ik had ook die envelop met die foto meegekregen van die maagzweer. Op een zeker moment, daar liepen allemaal NSB-ers rond in zwart uniform en die riepen mijn naam op en dan moest je mee naar die keuring, die brachten je naar de keuring.

00:23:46

[image 03:22:44.06]

- JO En ik nam mijn papieren mee en die gaf ik af aan die Duitse dokter en hij maakte die foto open en hij keek op die film enzo. En ik moest me uitkleden en ik kwam op die tafel te staan en hij kwam zo naar me toe lopen en hij gaf me in ene daar een druk op die buik jongen, die drukte hij zo in een keer in. Hij zegt 'schmerzen'. Ik schreeuwde en hij trok aan zijn handen, maar ik had geen pijn, maar dat had de dokter juist gezegd, ik wist wat ik doen moest. En toen moest ik me niet aankleden, ik moest bij hem komen en toen sloeg hij met het hamertje op mijn knie en op de ellebogen sloeg hij eens en meteen drukte hij me weer daar met die hand op die buik. En ik greep hem bij de hand en schreeuwde en toen vroeg ik wat ik had. En dat klopte precies wat mijn huisarts had gezegd.

00:24:47

[image 03:23:43.00]

- JO Toen vroeg hij of ik schmerzen had, pijn hè. Hij keek me eens aan en toen drukte hij mij nog in de ogen enzo en toen zei hij, ik mocht me aankleden. Maar dat duurde heel lang voor dat hij die uitslag had van die keuring, want daar liepen allemaal die zwarthemden, die haalden die keuringen bij wijze weer bij die dokter weg. Op een zeker moment werd mijn naam afgeroepen en dan zit je te trillen daar op die stoel

want wat gebeurt er? Afgekeurd voor Duitsland, maar niet voor Nederland. Toen moest ik in Nederland werken, een week later zat ik op blikfabriek, ja.
IV In Nederland is wel goed te werken met een maagzweer?
JO (lacht) voor mij wel.

00:25:43

[image 03:24:36.17]

IV Die...
JO Ik heb het één keer gedaan, maar ik doe het nooit weer. Want ik zal nooit meer spotten met mijn gezondheid zoals toen, maar ik wist ook waar ik naartoe moest, als bakkersknecht zijnde. Ik ging naar de Kruppfabrieken in Essen.
IV Weet u nog, als ik nog even terugga, de huizen van die Joodse bevolking die is afgevoerd?
JO Hier in Hoogeveen?
IV Ja. Weet u nog wat er met de huizen gebeurd is? in de oorlog?
JO Ja
IV Toen ze verlaten waren?
JO Ja, och mens schei uit. Die zijn helemaal leeggeroofd.
IV Door wie?
JO Door de burgers. en door de Duitsers.
IV Heeft u dat gezien?
JO Ja ik heb at meegemaakt. Toen ik nog bakkersknecht was toen kwam ik ook te venten in de Robastraat (?) en op een zeker moment stond daar een woning open en daar kwam een politieagent in en die kwam uit het westen.

00:26:49

[image 03:25:39.09]

JO En die man die had niks met zijn vrouw
IV Die had niks met zijn vrouw?
JO Nee, ze hadden helemaal geen meubels, ze hadden niks.
IV Ze hadden niets?
JO Nee, aan huismeubels had hij niks. En ik kom de volgende week en toen hadden ze alles volstaan, waar was dat nou weg?
IV Ik weet het niet
JO Nou ik wel. Dat waren allemaal meubilair van bij de Joden weg
IV Hoe weet u dat?
JO Nou, de burens die wisten dat, die vertelden dat.
IV De burens vertelden dat?
JO Ja die ernaast woonden
IV Wat zeiden die?
JO Nou ook mooi. Die lui die wonen hier een dag en zo komen er allemaal meubels komt hier binnen, piano en alles komt hier binnen.
IV Was het niet besteld bij de winkel?
JO Nee er was niks te koop!

00:27:47

[image 03:26:35.09]

JO Je kon toch niks krijgen in die jaren, er was niks meer te koop
IV Misschien hadden ze het georfften [geërfd] van familie?
JO Nee, het was geroofd bij de Joden weg. Dat is op een of andere manier is dat uitgelekt toentertijd, die burens wisten dat allemaal precies te vertellen, ook waar het weg kwam.
IV Hoe wisten die dat dan?
JO Nou dat heeft natuurlijk die vrouw verteld van die politieagent, op een of andere manier is dat uitgekomen. Die burens daar voor en achter die wisten dat allemaal. Toen de bevrijding kwam was ze meteen verdwenen.
IV Die vrouw?
JO Hij ook. Hij was ook verdwenen.
IV Wat kwam die politieagent dan doen uit het westen hier?
JO Die is overgeplaatst door de Duitsers natuurlijk, die is hier naar Hoogeveen gekomen.

00:28:47

[image 03:27:33.08]

JO Die hebben ze overgeplaatst.
IV Gebeurde dat wel meer?
JO Jazeker
IV Waarom werd hij overgeplaatst?
JO Nou dan voelden ze zich toch veiliger, dan kenden ze zich niet. Als ze hier dan in Hoogeveen kwamen en ze kwamen uit Amsterdam of Den Haag, wat die lui daar uitgespookt hadden dat wisten ze hier in Hoogeveen niet, werd je niet gevraagd, zo ging dat jongen. Ze gingen niet over één nacht ijs hoor.
IV Wisten de mensen hier in de buurt iets van Westerbork, wat hier niet ver vandaan ligt, 20 kilometer?
JO Ja
IV Wat wisten ze?
JO Alles.
IV Wat was dat?
JO De transporten die naar Duitsland gingen, door wie werden de transporten verzameld? Door de Joden zelf. De Joden droegen zorg dat de Joden in de veewagens kwamen. Dat deden die Joden zelf.

00:29:49

[image 03:28:32.07]

IV Hoe weet u dat?
JO Dat zagen die mensen allemaal daar, want er werkten ook nog gewone mensen daar bij de Duitsers
IV Sprak u die dan?
JO Die spraken met de Duitsers natuurlijk
IV En sprak u ze dan ook?
JO Nee, maar dat werd zo rondverteld hier, je wist precies waar je aan toe was hier. Dat was heel gek, maar dat was toen zo. Transporten werden samengesteld door de Joden zelf.
IV Zag u ooit een trein rijden?
JO Nee. Waar ik nou nooit... waarom hebben ze die lijn nooit gebombardeerd? Is dat met opzet gebeurd? Ze wisten dat daar een kamp was...

00:30:45

[image 03:29:26.11]

JO ...ze maakten ook foto's. Ze hebben ook foto's gemaakt van het kamp met vliegtuigen, want het kamp was daarboven, het lag helemaal in de bossen, maar dat kamp was van boven wel open en dan konden ze duidelijk zien wat er gebeurde.

IV Waarom is de spoorlijn dan nooit gebombardeerd?

JO Waarom niet? Waarom hebben ze dat niet gedaan? Ze hadden de aanvoer, de afvoer wil ik niet zeggen, maar de aanvoerlijnen hadden ze kunnen bombarderen. Als die treinen naar het kamp gingen en dat gebeurde meest dinsdags, dat die mensen weer op transport werden gezet, dan kwamen die lege goederentreinen, die gingen naar het kamp toe. Dan hadden ze in die periode die zaak kunnen bombarderen, want van Hooghalen naar kamp was één rechte lijn. Die lijn die lag open en bloot, waarom is dat niet gebeurd? Is dat met opzet gebeurd? Mocht dat niet? Moesten die Joden afgevoerd worden?

00:31:51

[image 03:30:29.23]

JO Daar zit ik nog steeds mee, dat wil er niet uit. Waarom is dat niet gebeurd? Waarom hebben ze die lijnen niet gebombardeerd naar die concentratiekampen? ZE wisten ook dat die kampen er waren, dat wisten die Engelsen en Amerikanen en Canadezen ook. Allemaal. En dat blijft een raadsel.

IV Was er iemand die dat tijdens de oorlog hardop zei of heeft u dat in de oorlog nooit gehoord?

JO Hoe bedoelt u?

IV Over het bombarderen van lijnen of...

JO Ja natuurlijk

IV Zei iemand in de oorlog daar iets over?

JO Van de gewone mensen?

IV Ja

JO Ja, daar hebben... daar is over gepraat door gewone mensen: waarom wordt die lijn niet gebombardeerd? Maar dat gebeurde niet.

00:32:50

[image 03:31:26.12]

JO Dat was er niet bij. Moesten ze afgevoerd worden? Waarom? Waarom moesten ze vernietigd worden? Gaat dat om de rijkdom? Want Joden waren rijk, waarom had Hitler zo'n hekel aan de Joden? Weet u dat? Omdat de Joden in Duitsland die zaten het meest in het bankwezen in Duitsland, die hadden allemaal goede hoge functies. Dat mocht er niet meer wezen, die moesten afgemaakt worden. Dat is daardoor gebeurd. Die *Kristallnacht*, dat is opzet geweest dat ze ze vernietigden.

IV We zijn weer bij het begin

JO Ja. Ik dank u (geeft hand)

IV Ik dank u

JO Fijn

00:34:00

[03:32:33.10]

EINDE

